

Андрій Шостак

РОЗВИТОК ОДЕСЬКОЇ ЄПАРХІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У 1990-Х РОКАХ

Простежено розвиток Одеської єпархії у 1991–1999 рр., а також проаналізовано діяльність правлячих архієреїв. Звернено увагу на причини та наслідки кризової ситуації у православної церкві та єпархії зокрема, що спостерігалася на початку незалежності України.

Ключові слова: *Українська православна церква, Одеська єпархія, архієпископ, митрополит.*

Політика лібералізації щодо Церкви, яка розпочалася з другої половини 1980-х років, мотивувала відродження в Україні, поруч з іншими, такої традиційно вагової конфесії, як православ'я. Нині, коли в Україні існує релігійна свобода, надзвичайно актуальними є питання дослідження генези церковного розвитку, регіональних аспектів громадсько-церковних взаємин періоду становлення незалежної держави. Адже у сучасних умовах завдання вдосконалення суспільно та державно-церковної взаємодії, міжконфесійних стосунків переходять у розряд першорядних.

Цікаво, що лише у грудні 1987 р. в Україні зареєстрована перша православна громада після 1945 р., а на початку 1991 р. кількість православних громад сягала вже 6 тисяч [1, с. 6]. Паралельно із процесом збільшення кількості парафій, зріс інтерес людей до історії православної церкви, в тому числі і до подій першого десятиріччя незалежності України. Саме 90-ті рр. ХХ ст. поклали початок розбудови православної мережі в Україні, внутрішньої структури церкви, становленню державно-церковних взаємин у нових історико-політичних реаліях, а також існуванню трьох найбільших православних конфесій (УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ).

Яскраве відображення цей процес знайшов на рівні регіонів України. Тому, на нашу думку, для всебічного розгляду означеної проблеми варто звернути увагу на діяльність окремо взятих єпархій православних церков, які впродовж останніх років в Україні все частіше стають об'єктом конкретно-історичного дослідження. Отже, метою статті є комплексний науковий аналіз, узагальнення та вивчення історії створення й основні віхи розвитку Одеської єпархії УПЦ (1991–1999 рр.).

У вітчизняній історичній науці окреслена проблема належить до малодосліджених і до останнього часу не було проведено жодного комплексного дослідження, що й обумовлює актуальність теми. Однак існує декілька дисертаційних досліджень щодо Одеської та інших єпархій періоду перебування українських земель у складі Російської імперії та Радянського Союзу. Серед них варто відзначити праці Б. Татарченка [2] і П. Тригуба [3]. В. Кравченко [4] й О. Полієнко [5], які розглядають благодійництво православної церкви у Харківській і Чернігівській єпархіях як один із напрямів діяльності церкви.

Відновленням церковно-історичного минулого та питаннями сьогодення в Одеській області займається ігумена Свято-Михайлівського жіночого монастиря Серафима (Шевчик) [6]. Варто зазначити, що впродовж 1991–2014 рр. зусиллями Одеської єпархії з друку вийшло чимало літератури, але здебільшого вона стосується історії створення та будівництва монастирів, церков, біографії правлячого архієрея, канонізації одеських святих, функціонування Одеської духовної семінарії (ОДС) тощо. Більшість з них мають публіцистичний характер і написані у виключно позитивному ракурсі [7; 8; 9]. Автор поставив перед собою завдання критичніше підійти до цього питання.

На початку 90-х рр. ХХ ст. активно відбувався процес автономізації УПЦ, спровокований рухом за відновлення автокефалії церкви в Україні. У цей час відроджується УАПЦ, яка обирає Патріархом Київським і всієї України Мстислава (Скрипника) і для РПЦ стає очевидною потреба впровадження змін у своїй структурі, щоб протидіяти “автокефальним тенденціям” у православному середовищі.

25–27 жовтня 1990 р. Архієрейський Собор РПЦ ухвалив рішення про надання УПЦ незалежності та самостійності в управлінні. У зв'язку з цим скасовувалася назва “Український екзархат”. Митрополит Київський і всієї України в межах УПЦ мав титул Блаженніший, а предстоятель УПЦ обирався Синодом УПЦ. Ця церковна інституція мала право вибирати правлячих і вікарних архієреїв [10, с. 9].

У той час на Одеській кафедрі перебував митрополит Леонтій (Гудимов), маючи титул Одеський і Херсонський. Після року служіння Блаженніший митрополит Київський і всієї України Філарет (Денисенко) 20 лютого 1991 р. перемістив його у Херсон, а 23 січня 1992 р. – у Донецьк [6, с. 122].

Заснована в 1837 р. Одеська єпархія у лютому 1991 р. внаслідок реорганізації розділена на дві самостійні – Одеську та Херсонську, з присвоєнням правлячим архієреям титулів: “Одеський і Ізмаїльський” та “Херсонський і Таврійський”. Територіально Одеська єпархія поєднувала Одеську область із центром у м. Одеса (Свято-Успенський кафедральний собор). В результаті такого поділу з її складу вийшли 57 діючих храмів і чотири благочинницьких округи на території Херсонської області [11, арк. 35].

6 лютого 1991 р. керуючим Одеською єпархією призначено Високопреосвященнішого архієпископа Лазаря (Швець), випускника ОДС. Тривалий час (1980–1989 рр.) він служив за кордоном, будучи єпископом Аргентинським і Південноамериканським. У католицькій країні довелося докласти чимало зусиль для розбудови православної церкви. Зокрема, було зведено єпархіальне управління в м. Буенос-Айрес, реставровано Кафедральний собор, освячено нові церкви. До приїзду на Одещину архієпископ Лазар здійснював архієрейське керівництво на рідній Тернопільщині [12, с. 3].

Архієпископ Лазар прийняв Одеську єпархію у дуже складний час як для самої Церкви, так і для країни. Адже, з одного боку, в Україні посилювався рух за надання Церкві статусу автокефалії, з іншого – держава стояла на порозі Акту проголошення незалежності України, змінювалася політична система, а з нею відходила в минуле атеїстична ідеологія. Відповідно зовсім іншим ставало ставлення держави до Церкви. Прикладом цього слугує ухвалення у 1991 р. Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, головним завданням якого є забезпечення рівних прав усім громадянам України, незалежно від їхнього ставлення до релігії та прихильності до тієї чи іншої церкви.

Упродовж 1991 р. стараннями новопризначеного керуючого архієпископа Лазаря Одеської єпархії загалом повернуті 39 храмів, з них передано діючих 19, дозволено будівництво 16, у стадії вирішення перебувало питання про передачу чотирьох храмів. Загальна кількість діючих храмів на території Одеської єпархії становила 220 (43 – міських, 177 – сільських) [11, арк. 37].

На кінець 1991 р. в Одеській єпархії здійснювала свою діяльність 251 релігійна громада УПЦ [13, арк. 71]. У них правили службу 121 священнослужитель і 12 дияконів [11, арк. 38]. Згідно зі Статутом про управління УПЦ (ухвалений на Першому Соборі УПЦ 25–27 листопада 1990 р.), парафії об’єднуються в благочиння, які є середньою ланкою між єпархією та громадою, покликані організувати церковне життя на місцях [14]. З огляду на це, Одеська єпархія мала у своєму складі 14 благочинницьких округів (Одеський міський, Ананьївський, Арцизький, Балтський, Білгород-Дністровський, Біляївський, Ізмаїльський, Кілійський, Котовський, Роздільнянський, Саратовський, Тарутинський, Татарбунарський, Ширяївський) [11, арк. 38–56].

За той короткий термін перебування архієпископа Лазаря на Одеській кафедрі йому вдалося налагодити єпархіальну організацію. До того ж, в Одесі за архієпископа Лазаря відбулося відкриття Григоріє-Богословського, Казанського, Свято-Пантелеймонівського храмів (у 1995 р. перетворений у Свято-Пантелеймонівський чоловічий монастир [15, с. 52]), Спасо-Преображенського жіночого монастиря в с. Борисівка Татарбунарського району, зареєстровано статут Одеського Свято-Архангело-Михайлівського жіночого монастиря [6, с. 122].

Проте надалі (у квітні–червні 1992 р.) внаслідок внутрішньоцерковних суперечностей і пов’язаних з ними драматичних подій в УПЦ, єпархіальне життя в краї дійшло до стадії антагонізму. Правлячий архієрей не зміг повноцінно здійснювати керівництво кафедрою – частина духовництва повстала проти нього.

Почалося все з того, що правлячий архієрей Одеської єпархії підтримав дії митрополита Київського і всієї України Філарета з надання УПЦ автокефалії [13, арк. 71]. Після проголошення Україною незалежності становище УПЦ, на думку митрополита Київського і всієї України, у складі РПЦ суперечило політичному стану України як суверенної держави, про це Блаженніший заявив, виступаючи на Архієрейському Соборі у Москві, що відбувався 31 березня – 4 квітня 1992 р. Ще до цього, у листопаді 1991 р., Помісний собор УПЦ за участю всього українського єпископату звернувся до РПЦ з проханням надати їй автокефалію. Однак квітневий Архієрейський Собор РПЦ відмовив УПЦ у наданні автокефалії.

Архієпископ Одеський і Ізмаїльський Лазар, на думку частини духовництва, семінаристів і викладачів ОДС, насельників монастирів, вірних був активним прибічником “ідеї автокефалії УПЦ” і не засудив дії Предстоятеля УПЦ. Натомість, правлячий архієрей запевняв, що він вважає: “необхідним дарування автокефалії для західних областей України, що ж стосується єпархії Одеської та Ізмаїльської, то тут автокефалія не потрібна” [16, с. 1], а також заявив про те, що “він підтримує Патріарха Олексія і виступає за канонічний шлях до надання УПЦ автокефалії” [13, арк. 72].

Прихильники Московського патріархату створили спеціальний комітет по захисту православної віри, вимагали відставки Владика, не допускали архієпископа Лазаря до Свято-Успенського чоловічого монастиря, Кафедрального собору (в результаті чого, фактично з 17 квітня 1992 р. була паралізована діяльність єпархіального управління: не видавалися зарплата, пенсії, парафіям – предмети культу) та інших церков. Архієпископа позбавили автотранспорту, священники Кафедрального собору неодноразово організували пікетування і блокування Іллінського собору, де правлячий архієрей знайшов тимчасовий

притулок, з плакатами “анти-Лазаревського” і “анти-Філаретівського” змісту (“Уніат, геть!”, “Розкольник!”, “Зрадник!” і т. д.) [13, арк. 11; 71; 17, с. 5].

Архієпископ Лазар кілька разів закликав до примирення сторін. Своєю чергою, ректор ОДС, намісник Патріаршої Одеської обители, настоятель Свято-Успенського кафедрального собору з притом від імені протестувальників і незгодних з політикою правлячого архієрея напередодні свята Воскресіння Христового (26 квітня), звернулися з листом до Святішого Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II (Рідігера), у якому просили прийняти їх під Патріарший Всеросійський омофор [18, с. 6]. Від Патріарха позитивної відповіді не надійшло, тому конфлікт і надалі не припинявся.

Під час великоднього тижня (26–30 квітня 1992 р.) довелося посилювати охорону громадського порядку нарядами міліції біля храмів Одеської єпархії для запобігання конфліктних ситуацій і провокацій з боку протестувальників. З метою порозуміння сторін відбувалися зустрічі Представника Президента України в Одеській області, працівників відділу у справах релігій обласної держадміністрації з вірними, проводилися бесіди з керівниками монастиря, викладачами семінарії, окремими священнослужителями, здійснювалася посередницька діяльність між ворогуючими сторонами, одна з яких рішуче заявляла про неприйняття автокефалії, бо вона асоціюється у них з уніатством та католиками [13, арк. 11-12; 72].

Об’єктивно це пояснюється, по-перше, тривалим перебуванням Української держави у складі СРСР, де проводилася багаторічна та планомірна пропагандистська робота у ЗМІ, у численних наукових роботах, у художній літературі з метою дискредитації діяльності УГКЦ й УАПЦ, їхніх представників, прибічників. До цього додавалося практичне їх знищення. По-друге, у внутрішньоцерковній кризі брали активну участь політичні еліти, які в такий спосіб вирішували власні цілі. По-третє, вже тоді відповідну роль почав відігравати зовнішній чинник – із центром у Москві.

Стало очевидним, що продовження конфлікту неминуче може призвести до більш серйозних наслідків. Тому після травневого Архієрейського Собору УПЦ, на якому, до речі, було обрано нового Предстоятеля УПЦ – митрополита Ростовського і Новочеркаського Володимира (Сабодана), рішенням Священного Синоду УПЦ від 26 червня 1992 р. митрополита Вінницького і Брацлавського Агафангела (Саввіна) направлено на Одеську кафедру [19, с. 10]. Після чого становище в УПЦ області дещо стабілізувалося.

Митрополит Агафангел, як і попередник по єпископській кафедрі, був вихованцем ОДС, а з 1967 по 1975 рр. – ректором. Варто зазначити, що ОДС є однією з найстаріших духовних шкіл в Україні, своїми витокami сягає кінця 30-х рр. XIX ст. [20, с. 40]. За багаторічну історію свого існування семінарія пододала роки гоніння на Церкву, фізичного знищення священнослужителів, навіть закриття. На це вплинули зовнішні чинники. Конфлікт, який був у 1992 р., спричинений суто внутрішніми причинами, коли частина семінаристів (головно, вихідці із західних областей України) підтримала законного архієрея, інша ж стала на бік викладацького складу.

Тому з метою подолання кризи в семінарії та налагодження навчального процесу новопризначений архієрей з 1993 по 1998 рр. паралельно з функціями керуючого єпархією обіймав посаду ректора ОДС.

Якщо в 1993 р. семінарію закінчило 98 осіб, з них – 64 особи навчалися на стаціонарі, то через п’ять років показники суттєво різнилися. У червні 1998 р. відбувся 52-й випуск слухачів ОДС. Семінарію закінчило 138 осіб, 41 стаціонарної форми навчання [21, с. 28], з яких 15 планували продовжити навчання в Київській духовній академії, а 4 – в Московській. 22 випускники скеровані на пастирське служіння у єпархії, з яких вони прибули на навчання [22, арк. 4].

Станом на грудень 1998 р. в ОДС на стаціонарі та заочному відділенні навчалось 580 вихованців (300 і 280 – відповідно). З них на стаціонарі по курсах навчалось: на 1 – 87, на 2 – 86, на 3 – 72, на 4 – 55 учнів. За віком: 225 семінаристів – до 20 років, 75 осіб – до 30 років. За національним складом: українці становили – 63 %, росіяни – 30 %, представники інших національностей, зокрема молдовани, гагаузи, греки та ін., – 7 %. Викладацький склад семінарії складався з 25 осіб, у тому числі із 12 кандидатів богослов’я [22, арк. 3].

Таким чином, за час ректорства духовним навчальним закладом митрополитом Одеським і Ізмаїльським Агафангелом семінарія кількісно зростає. Її відвідали понад 2500 іноземних гостей із 70 країн світу, фактично вона переживала період розквіту та піднесення. Водночас актуальною проблемою залишався відбір абітурієнтів до ОДС, з року в рік спостерігалася погіршення якісного складу вступників на навчання. Діяла практика скеровування на пастирське служіння семінаристів, які не пройшли повного курсу навчання [22, арк. 4].

Багато уваги новопризначений митрополит Агафангел, єпархіальне керівництво та духовництво Одеської єпархії надавало відродженню єпархіальних традицій, вшануванню визначних церковних постатей Одеського краю, а також утвердженню Одеси як духовного центру на Півдні України. Так, одним із перших діянь Владики стало відновлення традиції – хресного ходу на честь заснування Одеси, введеного в 1849 р. святителем Інокентієм (Борисовим). Перший такий хід відбувся 29 серпня 1992 р. і став щорічним [6, с. 123-124]. Упродовж 1994–1997 рр. рішенням Священного Синоду УПЦ зараховані до лику святих преподобний Кукша Одеський, преподобний Гавриїл Афонський, праведний

Іона Одеський, архієпископ Інокентій Херсонський (Борисов), священномученик Анатолій Одеський (Грисюк) [23, с. 57].

Традиційними стали візитації вищих духовних осіб православного світу. Одеську єпархію в останнє десятиріччя ХХ ст. офіційно відвідали – Блаженніший Папа і Патріарх Олександрійський і всієї Африки Парфеній III, Предстоятель УПЦ Блаженніший митрополит Київський і всієї України Володимир, Високопреосвященніший митрополит Йоханнесбурзький і Преторійський Павло [24, с. 1], Предстоятель РПЦ Святіший Патріарх Московський і всієї Русі Алексій II, який у вересні 1997 р. в Одесі зустрівся з Вселенським Патріархом Варфоломієм [25, с. 1], єпископат УПЦ із багатьох областей України.

Одеська єпархія неодноразово ставала “майданчиком” для проведення міждержавних, всеукраїнських, крайових форумів і конференцій з питань православ'я. 9–11 вересня 1994 р. громадське об'єднання “Троїцький Православний собор” (ТПС) створений з благословення митрополита Одеського і Ізмаїльського Агафангела (завданням якого є сприяння “Матері-Церкви” в поширенні ідеалів православ'я і духовному оздоровленні суспільства [26, с. 1]), спільно зі Слов'янським фондом писемності і культури, редакцією газети “Русь державная” провели міжнародну конференцію “Православ'я і державне будівництво” [27, арк. 5–7]. Аналіз програми конференції дає змогу зробити висновок про те, що в ній обходять питання будівництва Української держави в минулому, на сучасному етапі і в майбутньому. Натомість піднімаються питання з історії Росії.

Наступний вагомий захід відбувався у січні 1999 р. Міжнародна конференція “Православ'я та загрози системної кризи світового постіндустріального суспільства, глобальної економіки та державних інститутів влади” була організована за ініціативою Міжнародного громадського Фонду єдності православних народів, Європейської міжпарламентської асамблеї православ'я (ЄМАП) та за сприяння митрополита Одеського і Ізмаїльського Агафангела [28, арк. 29].

Зазначимо, що деякі громадські та політичні діячі на чолі зі Святішим Патріархом Київським і всієї Русі-України Філаретом розцінили конференцію ЄМАП як політичну акцію, спрямовану на посилення позицій Росії на території України. Адже основною метою функціонування ЄМАП є протидія кризі суспільства, яка загрожує православному світові внаслідок глобальної політики, здійснюваної західними країнами, головно – США. Проте об'єктивно діяльність ЄМАП спрямована переважно на захист інтересів Росії [28, арк. 31].

Отже, головною метою створення громадського об'єднання ТПС, проведення подібних конференцій є нічим іншим, як першими кроками реалізації в Україні так званої політико-культурної концепції “русского міра”.

Упродовж 90-х р. ХХ ст. Одеська єпархія здійснювала діяльність у багатьох напрямках, не лише в релігійному. Важливе значення приділялося благодійній, просвітницькій та організаційній роботі.

Найактивнішу гуманітарну роботу в Одеській єпархії проводили монахині Свято-Архангело-Михайлівського жіночого монастиря. Силами черниць проводилися тематичні Різдяні та Великодні вечори, проповіді, демонстрування відеозаписів та прослуховування аудіозаписів духовної тематики. Настоятельниця монастиря ігуменя Серафима (Шевчик) неодноразово виступала по місцевому телебаченню з бесідами на релігійні теми. Черниці монастиря вели рубрики в газеті “Одесский вестник”. При монастирі в різні роки діяло близько 7 недільних шкіл, зокрема в жіночій в'язниці [29, арк. 1-2]. У 1998 р. силами монастиря проведена фотовиставка “Православна Одеса”, яка була присвячена 2000-річчю Різдва Христового, а у виставковій залі Одеського історико-краєзнавчого музею експозиція “Монастирі Одещини”. Завдяки зусиллям Свято-Михайлівського жіночого монастиря вийшла друком низка видань, зокрема, книги: “Житіє святителя Інокентія Херсонського”, “Житіє святителя Анатолія Одеського” і т. д. [30, арк. 72].

Монастир надавав також харчування бездомним та жебракам, щоденно забезпечуючи їх предметами особистого вжитку [29, арк. 1-2]. У 1999 р. на території монастиря введено в експлуатацію будинок милосердя, де одержали притулок чимало престарілих одиноких людей у тому числі із середовища інтелігенції [31, арк. 2].

За роки архієрейського керування митрополитом Агафангелом Одеською єпархією показники чисельності зареєстрованих громад УПЦ, а також кількості церков і монастирів в області значно зросли порівняно з початком 1990-х рр. Станом на 1 січня 2000 р. УПЦ в Одеській області була найбільш чисельною та організаційно оформленою релігійною організацією. Одеська єпархія УПЦ налічувала 395 громад, або понад 87 % загальної кількості православних громад. Також 7 монастирів (у них 324 ченці), 357 священнослужителів (4 іноземці), 300 недільних шкіл, одне періодичне духовне видання. На території єпархії знаходилося 324 (107 пам'яток архітектури) культових будівлі. З них – 89 перебували у власності, 132 у користуванні, 103 приміщення використовувалися як пристосовані під молитовні. З 1992 по 2000 рр. збудовано 33 храми, ще 27 знаходилися на стадії зведення [31, арк. 2–18].

Таким чином, незважаючи на те, що реорганізація і подальший розвиток Одеської єпархії УПЦ проходили у складних умовах внутрішньоцерковного і, як наслідок, внутрішньоєпархіального конфлікту, вона доволі швидко розбудувалася і відіграла значну роль у всіх сферах життя населення Одеської області.

Література

1. Колодний А. Релігійна Україна в цифрах / А. Колодний, О. Саган // Українське слово. — 1996. — 6 червня. — С. 6.
2. Татарченко О. Б. Херсонська і Одеська єпархія в умовах становлення тоталітарної системи (1918–1939 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / О. Б. Татарченко. — Миколаїв, 2010. — 20 с.
3. Тригуб О. П. Історія Херсонської єпархії (1775-1918 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / О. П. Тригуб. — Донецьк, 2001. — 16 с.
4. Кравченко О. В. Благодійна діяльність Православної Церкви в Харківській єпархії (1799–1917 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Кравченко. — Харків, 2003. — 19 с.
5. Полієнко Г. О. Благодійництво та добротинність Православної церкви у Чернігівській єпархії (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Г. О. Полієнко. — Чернігів, 2011. — 20 с.
6. Игумения Серафима. Митрополит Агафангел. Подвиг служения Христу / игумения Серафима. — К.: Мистецтво, 2003. — 352 с.
7. Храмы и монастыри Одессы и Одесской области: Вып. 3. — Одесса: ТЭС, 2012. — 432 с.
8. Одесская духовная семинария / протоиерей А. Николаиди, Ю. И. Бузько. — Одесса: Южноукраинский институт биографии (Одесса), 2013. — 112 с.
9. Канонизация Одесских святых. — Одесса: Свято-Архангело-Михайловский женский монастырь, 1995. — 128 с.
10. Прокопчук Л. В. Трансформаційні процеси в православних конфесіях України в 90-ті роки XX ст.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Л. В. Прокопчук. — К., 2005. — 17 с.
11. Архив Одесской епархии Украинской Православной Церкви. Годовой отчет по Одесской епархии за 1991 год. — Арк. 185.
12. Безверхний А. Новая епархия Владыки Лазаря / А. Безверхний // Вечерняя Одесса. — 1991. — 11 марта. — С. 3.
13. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). — Ф. Р-8021. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 110.
14. Статут про управління Української православної церкви. — К., 2008. — 44 с.
15. Игумен Виктор (Быков). Свято-Пантелеймоновский Одесский мужской монастырь / игумен Виктор. — Одесса: Астропринт, 2005. — 102 с.
16. Крещук В. Монастырь в осаде / В. Крещук // Рабочая газета Украины. — 1992. — 12 мая. — С. 1.
17. Херсонский Б. Лазарева суббота / Б. Херсонский // Одесский вестник. — 1992. — 22 апреля. — С. 5.
18. Его Святейшеству, Святейшему Патриарху Московскому и всея Руси Алексию Второму // Одесский вестник. — 1992. — 25 апреля. — С. 6.
19. Голяева И. Принять на себя ответственность // И. Голяева // Одесские известия. — 2009. — 26 февраля. — С. 10.
20. Архимандрит Тихон (Василий). История Одесской Духовной семинарии: краткий очерк / архимандрит Тихон // Андреевский вестник. — 2007. — № 14. — С. 40–41.
21. Архимандрит Тихон (Василий). 65 лет возрождения духовной семинарии в Одессе / архимандрит Тихон // Андреевский вестник. — 2010. — № 18. — С. 24–30.
22. ДАОО. — Ф. Р-8192. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 27.
23. Мурыгин А. Одесская епархия: история и современность / А. Мурыгин // Андреевский вестник. — 2007. — № 15. — С. 46–57.
24. Дрыгула М. Предстоятель Александрийской церкви в Одессе / М. Дрыгула // Одесские известия. — 1993. — 1 июля. — С. 1.
25. Филипенко А. Святейший Патриарх Московский и всея Руси на Одесской земле / А. Филипенко // Одесские известия. — 1997. — 23 сентября. — С. 1.
26. Леонов Ю. Свет православия – Одессе / Ю. Леонов // Одесский вестник. — 1994. — 15 ноября. — С. 1.
27. ДАОО. — Ф. Р-8239. — Оп. 1. — Спр. 139. — Арк. 33.
28. ДАОО. — Ф. Р-8021. — Оп. 1. — Спр. 948. — Арк. 204.
29. ДАОО. — Ф. Р-8197. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 17.
30. ДАОО. — Ф. Р-8021. — Оп. 1. — Спр. 1061. — Арк. 123.
31. ДАОО. — Ф. Р-8197. — Оп. — Спр. 11. — Арк. 26.

Traces the development of the Odessa diocese in 1991–1999 year, and analyzed the activities of the ruling bishops. Drew attention to the causes and consequences of the crisis in the Orthodox Church and the diocese in particular, which took place at the beginning of the independence of Ukraine.

Key words: *Ukrainian Orthodox Church, Diocese of Odessa, archbishop, metropolitan.*